

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ У КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ

УДК: 37. 035. 7: 355. 233 (477)

В. В. Райко

Особливу роль при формуванні військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників відіграють заняття з практичної підготовки, де моделюється швидкозмінна обстановка, висока напруженість навчальних ситуацій. Проведення тактичних занять здійснюється із залученням декількох навчальних груп. Це надає можливість курсантам бачити свої дії на фоні дій інших осіб і виявляти власні помилки. Усе це сприяє формуванню у курсантів військово-професійних умінь. Отже, успішне вирішення завдань практичної підготовки курсантів потребує подальшого вивчення передових методів військової педагогіки, досвіду вищих військових навчальних закладів.

Професійну підготовку майбутніх офіцерів правоохоронних структур та її компоненти розглядали у своїх працях науковці В. П. Іванов [1], С. В. Капітанець [2], В. Г. Кельбя [3], С. О. Кубіцький [4], О. В. Миропольська [5], М. П. Недбай [6] та ін. Разом з тим, як свідчить аналіз наукових джерел, окремо формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників не досліджувалось.

Метою статті є визначення особливостей методики формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників.

Важливе місце у формуванні військово-професійних умінь у курсантів займають *комплексні заняття*. Практична підготовка курсантів полягає не лише в опануванні деякої сукупності прийомів і способів застосування зброї, але й в умінні виявляти активність, швидко реагувати на зміну тактичної обстановки, орієнтуватись на місцевості, надавати першу медичну допомогу. Тому викладачі прагнуть сформувати у курсантів уміння аналізувати обстановку, приймати правильні рішення. А для цього необхідним є глибоке

вивчення і знання противника, його озброєння та способів бойового застосування, перспективи розвитку засобів нападу.

Для проведення комплексних занять створюється навчальна обстановка, максимально наближена до реальної. Метою комплексних занять є відпрацювання дій на полі бою. Курсанти діють у ролі стрільців, кулеметників, гранатометників, стрільців-санітарів. Науково педагогічний склад при цьому виступає в ролі командира підрозділу.

Під час реалізації заходів методики формування військово-професійних умінь у курсантів комплексні заняття проводилися в масштабі однієї або двох навчальних груп і мали на меті формування у курсантів практичних навичок. Вони проводились після вивчення відповідних тем з тактики, вогневої підготовки, військової топографії, військово-медичної підготовки. Під час таких занять використовувалися знання з усіх навчальних дисциплін на користь формування у курсантів військово-професійних умінь. На кожне таке заняття відводилося, як правило, до 6 годин. На заняттях використовувались методи розповіді, показу та вправи.

За структурою комплексні заняття в полі складалися з таких частин: організаційна, основна (відпрацювання практичних дій), заключна. Перед виходом на місцевість курсанти отримували макети зброї, засоби індивідуального захисту, топографічні карти, компаси тощо. Заняття на місцевості починалися з шикування і доповіді керівнику заняття. Викладач оголошував тему та мету заняття, доводив до курсантів їх зміст, стисло описував дії і прийоми, які підлягають відпрацюванню. На ввідну частину він витрачав 7–10 хвилин, після чого переходив до відпрацювання навчальних питань.

При відпрацюванні тем обсягом підготовки сержантів та солдат основна увага зверталася на формування у курсантів військово-професійних умінь. Відпрацювання дій починалось з окремих елементів. Викладач спочатку показував виконання елемента, а потім пропонував курсантам повторити показане. Помітивши неточності, він виправляв допущені помилки, добивався

точного виконання цього елемента. Переконавшись, що всі курсанти елемент виконують правильно, шляхом багатократного повторення доводив його до автоматизму. Після цього переходив до відпрацювання наступного елемента. Відпрацювавши виконання всіх елементів, переходив до відпрацювання дії в цілому.

Кожний курсант у процесі занять виконував обов'язки на всіх посадах. Викладач давав курсантам нове завдання і час для прийняття рішення. Після цього декільком курсантам надавалась можливість подати команду або організувати якусь дію відділення (групи). Усе це проводилося практично. Курсант, призначений командиром, подавав команди, а всі інші їх виконували. Викладач добивався, щоб курсант подавав команду правильно, контролював її виконання та наполегливо добивався усунення недоліків. Якщо курсант виконував обов'язки командира з помилками, викладач виправляв його.

В окремих випадках контроль за діями командира викладач пропонував здійснювати всім курсантам. Для цього викладач задавав запитання: “Яка допущена помилка?”. Після паузи подавав команду: “Курсант Петренко, здійсніть завдання правильно”. І так упродовж усього заняття. Це примушувало курсантів постійно мислити, приймати оптимальні рішення стосовно обстановки.

На тактичних заняттях позначення противника було обов'язковим. Події на заняттях розвивалися точно так, як вони розвивалися б у справжньому бою. Відмінність полягала в тому, що курсанти по черзі виконували обов'язки відповідних посадових осіб.

Оскільки на заняттях та тренуваннях реальний противник був відсутній, то основним шляхом наближення навчальної обстановки до бойової було практичне моделювання. Для цього використовувались топографічні карти місцевості, мініатюрні полігони, макети навчального поля й імітаційні пристрої. В усіх випадках наближення курсантів до реальної обстановки досягалося шляхом створення розумового, фізичного та психологічного напруження.

Під час проведення підсумків занять викладач робив розбір дій кожного курсанта, виставляв оцінку і давав персональні завдання на самостійну підготовку з відпрацювання тих чи інших видів дій.

Отже, проведення комплексних занять на високому рівні складності, без спрощень та послаблень, з мінімальною кількістю умовностей є основою ефективного формування військово-професійних умінь.

Самостійна робота – одна з найважливіших форм навчальної роботи. Вона є одним з елементів активності курсантів, основою засвоєння ними знань. Це незмінний елемент навчального процесу. Не можна серйозно говорити про глибоке засвоєння навчального матеріалу без самостійної роботи курсантів над ним.

Під час навчання самостійна робота з вивчення зброї і техніки мала свої характерні особливості. Вона організовувалася викладачами в спеціально відведений час. На самопідготовці, окрім зброї, використовуються статuti, інструкції та інша література. Курсантів розбивали на групи, до яких залучалися майбутні офіцери з різним ступенем успішності. Під час організації самостійної роботи курсантів викладач чітко визначав обсяг матеріалу, що підлягав вивченню, давав необхідні методичні поради, здійснював контроль її проведення.

До основних методів методики формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників належать: усний виклад матеріалу (розповідь, пояснення), бесіда (евристична, повідомляюча, контрольньо-перевірочна), наочні методи (демонстрація, показ), вправа, ігровий метод.

Метами навчання прийнято називати способи передачі та засвоєння знань, умінь і навичок, формування у курсантів високих професійних якостей. Вони об'єднують викладання, навчання, керівництво пізнавальною діяльністю та чітко визначають функції викладачів і курсантів. Викладачі керують пізнавальною діяльністю, а курсанти накопичують знання та розвивають свої пізнавальні здібності; викладачі формують військово-професійні вміння і навички, а курсанти їх засвоюють. Ці функції поєднуються в методах так, щоб

забезпечити максимальну продуктивність навчального процесу. Методи навчання базуються на розумінні курсантами необхідності військової підготовки та покликані забезпечити їх високу активність в опануванні військових знань, умінь і навичок.

Складовими частинами методів навчання, їх елементами є *методичні прийоми*. Кожний метод може містити в собі декілька прийомів, один і той самий прийом може входити до складу різних методів. Більш того, одні з них застосовуються у викладанні всіх навчальних дисциплін, інші – лише у викладанні однієї. Маючи більш вузьке та конкретне призначення, прийоми забезпечують поглиблене засвоєння окремих питань, теми навчальної дисципліни в цілому.

Під час навчання курсантів використовуються найрізноманітніші методи навчання. Найпоширенішими з них є: усний виклад матеріалу, бесіда, наочні методи, вправа, самостійна робота.

Вибір методу навчання в формуванні військово-професійних умінь у курсантів визначається такими обставинами, як мета навчання, зміст навчального матеріалу, форма навчання, розподіл навчального матеріалу за часом. Так, наприклад, якщо заняття має на меті здобуття курсантами нових знань, то використовуються методи усного викладу матеріалу, наочні методи, бесіда. Якщо заняття має на меті сформувати у курсантів уміння і навички, то застосовуються метод вправи, ігровий метод. На теоретичних аудиторних заняттях використовуються методи усного викладу матеріалу, наочні методи, а практичні польові заняття вимагають застосування методу вправи тощо.

Провідним у процесі навчання курсантів-першокурсників є *метод усного викладу матеріалу*. Його значення обумовлено значенням мови в пізнавальній діяльності, накопиченні, збереженні та передачі знань. Ефективність мови в передачі знань обумовлено її гнучкістю, надзвичайною місткістю, мобільністю. Вона надає можливість легко перебудовувати виклад матеріалу у зв'язку з реакцією курсантів, повідомляти нові неопубліковані відомості, посилювати або ослаблювати увагу до тих чи інших фактів, робити акцент на

найважливіших положеннях. Разом зі смисловим, мова має й емоційне навантаження. Одночасно вона передає ставлення викладача до курсантів, його почуття. Це виражається в інтонації, наголосах, пониженні або підвищенні голосу, виразі обличчя тощо. Знання, сприйняті на емоційній основі, засвоюються міцніше та глибше.

Метод усного викладу навчального матеріалу має декілька різновидів. Основні з них – розповідь, пояснення, навчальна лекція.

Під час навчання *розповідь* застосовувалась переважно для викладу описового матеріалу, повідомлення фактів, опису образів, подій, явищ суспільного життя, конструкції техніки і зброї, фізичних прийомів, які зумовили їх дії, тощо. У процесі розповіді найбільш чітко використовувалися такі методичні прийоми, як *оповідання, опис, міркування*. *Оповідання* є логічно зв'язаним викладом подій, фактів та інших відомостей теоретичного і практичного характеру. Це розповідь про те, що відбулося, що існує. *Опис* – це виклад відомостей про вид техніки, зброї, приладів, місцевості, розповідь про розвиток тієї чи іншої події. На користь більш яскравого та дохідливого опису широко використовуються епітети і порівняння. *Міркування* є висновками відносно висловлених фактів та подій, їх оцінка суспільно-громадської ролі, зв'язок із сучасністю, їх вплив на майбутнє. У міркуванні часто висувають гіпотези та припущення, критикують помилкові погляди і теорії.

Розповідь займала не більше 30 хвилин і на заняттях застосовувалась в поєднанні з іншими методами. Вона супроводжувалась демонстрацією відповідних наочних засобів навчання. Заняття на польовому навчальному центрі починалися розповіддю про вимоги статутів, продовжувались показом практичних дій та завершувалися вправою. Отже, розповідь застосовується в багатьох видах практичних занять.

Пояснення – це такий вид усного викладу матеріалу, коли викладач прагне розкрити сутність предмета або явища і відповідає на запитання: “Що це таке?”, “Чому?”, “У зв'язку з чим?”, “До чого це призведе?”. При проведенні занять з вогневої підготовки викладач пояснював призначення частин та

механізмів зброї, їх взаємодію, розповідав, що відбудеться в результаті тих чи інших дій. Пояснення здійснюється в поєднанні з методом наочності. Не можна пояснити взаємодії частин і механізмів зброї, не продемонструвавши їх взаємного розташування на різних етапах роботи.

Бесіда. Цей метод за характером є близьким до методу усного викладу навчального матеріалу. Його відмінність полягає в тому, що він застосовується або у формі діалогу викладача зі курсантами, або у формі запитань та відповідей. Бесіда може використовуватися на заняттях з будь-якої дисципліни, але вона передбачає наявність у курсантів певного мінімуму знань. Опираючись на ці знання, викладач підводить їх до розуміння і засвоєння нових.

Бесіда має різностороннє призначення. Вона використовується для забезпечення зв'язку попереднього матеріалу з новим, для їх передачі та закріплення. Вона є засобом вивчення курсантів – рівня їх знань, здібностей, ставлення до предмета, який вивчається, настроїв і бажань.

Під час навчання використовувалися бесіди найрізноманітніших видів. Найпоширенішою була *евристична бесіда* (від грецького слова “еврика” – відкрив, знайшов). Викладач поєднанням добре продуманих запитань підводив курсантів до власних висновків та понять. Курсанти ніби відкривали для себе нові знання. Це підвищувало інтерес курсантів до навчального матеріалу, стимулювало їх пізнавальну активність.

На користь передачі курсантам нових знань використовувалася також *повідомляюча бесіда*. Під час бесіди викладач повідомляв нові відомості і виносив їх на обговорення курсантів. Ці відомості було особливо тісно пов'язано з попереднім матеріалом. Будучи для курсантів новими, вони були доступними для формування власного уявлення. Активний обмін думками між курсантами, що організовувався викладачем, дозволяв дійти до істини, яка засвоювалася особливо чітко. Широкого розповсюдження набула також *контрольно-перевірочна бесіда*. Вона застосовувалася для з'ясування ступеня засвоєння навчального матеріалу на початку чергових занять.

Проведення бесіди вимагає глибокої та всебічної підготовки. Викладач завчасно розробляв запитання, на основі яких вона будувалася, формулював їх з таким розрахунком, щоб спрямувати думки курсантів у необхідне русло. Запитання за характером відповіді чергувались: одні вимагали гранично стислої відповіді, інші – розгорненої. Ставилися запитання одночасно для всіх і давався час на їх обдумування. Задавались запитання, як правило, тим курсантам, які виявили бажання відповісти, але залучались до відповідей на поставлені запитання і пасивні курсанти для їх активізації. На закінчення бесіди викладач давав оцінку знанням курсантів, здійснював стислий розбір відповідей на запитання з обов'язковою вказівкою позитивних та негативних моментів, стисло повторяв ідею, засвоєнню якої була присвячена бесіда.

Наочні методи. Основними з них є: *демонстрація і показ*. Під демонстрацією розуміють використання в навчальному процесі зразків техніки, озброєння, приладів, тобто натуральних посібників, а також схем, плакатів, таблиць, слайдів, відеофільмів, тобто графічних та образотворчих наочних посібників.

Під час реалізації методики формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників використовувались такі правила демонстрації наочних посібників:

викладач повинен добре знати посібник і вільно володіти ним;

у кожний окремий момент занять для демонстрації виставляється лише один навчальний посібник;

демонстрація посібника повинна підкріплювати мову викладача та слідувати за викладом відповідних понять;

демонстрація допускається до викладу понять, але це найчастіше стосується натуральних посібників;

на початку демонстрації потрібно дати час курсантам на ознайомлення з посібником;

під час демонстрації посібника слід звертати увагу на найсуттєвіші деталі, неодноразово повторюючи їх назви;

не можна перенавантажувати заняття надмірно великою кількістю посібників різного характеру.

Показ – це такий вид наочного методу, коли викладач демонструє якісь конкретні дії. Цей метод є особливо важливим у формуванні військово-професійних умінь. Виконання прийомів зі зброєю під час занять з вогневої підготовки, робота на техніці, стройова підготовка потребують специфічних прийомів. Для пояснення цих прийомів і порядку їх виконання необхідно багато часу. Ефективним засобом навчання в цьому випадку є практичний показ викладачем відповідних прийомів. Цей метод застосовується у викладанні більшості навчальних дисциплін практичного характеру: стрійової підготовки – дій із зброєю, військово-медичної підготовки – надання пораненим першої медичної допомоги на полі бою тощо. Успіх навчання цим методом значною мірою залежить від уміння викладача впевнено, чітко та красиво виконати ті чи інші дії, той або інший прийом.

Під час навчання користувалися методом показу в такому порядку. Спочатку викладач показував дію або прийом у робочому темпі, так, як це робиться в бойових умовах. Після цього він показував у повільному темпі з розрахунком, щоб курсанти з'ясували деталі дії. Потім всі дії показував по елементах. Відпрацювання дії починалось у зворотному порядку: спочатку по елементах, потім у сповільненому темпі і, нарешті, у робочому темпі. Під час виконання прийому викладач знов та знов показував правильне виконання. Іноді на прикладі слабкого курсанта викладач показував, як не потрібно робити, і тут же знов показував, як правильно. Перехід від виконання по елементах до повного виконання здійснювався лише після упевненого виконання кожного елемента.

Вправа. Формування вмінь і навичок потребує багатократного свідомого повторення прийомів та дій, що вивчаються. Це повторення і прийнято називати вправою. Кожна навчальна дисципліна передбачає свої вправи. Це обумовлено особливостями вмінь та навичок у різних видах діяльності. Так,

наприклад, уміння стріляти складається з уміння приготуватися до бою, заряджати, прицілюватися і робити постріл.

Вправи в навчальному процесі займають виключно важливе місце. Окрім навчальної, вони відграють важливу виховну роль щодо формування у курсантів високих морально-психологічних якостей. Під час їх виконання формується висока дисциплінованість, старанність, уважність, відповідальність за доручену справу, сміливість, наполегливість, ініціатива, кмітливість та інші якості.

Найважливішим правилом є свідоме виконання курсантами прийомів і дій, що вивчаються. Для цього перед кожною вправою роз'яснювалася сутність прийому, мета його застосування та порядок виконання. Вправи не були одноманітними. Тривале повторення одноманітних вправ стомлює курсантів, породжує байдужість і, навіть, зневагу до цього виду занять. Під час навчання вправи проводилися систематично. Це надавало можливість підтримувати вміння та навички на відповідному рівні. При проведенні вправ дотримувалась послідовність – від легкої до важкої.

Вправи проводились одразу за викладом і поясненням нового матеріалу. Відкладати вправу на наступне заняття – означає створювати необхідність нового пояснення, що призведе до непродуктивної витрати часу. Ефективність вправи значно підвищувалась, якщо викладачу вдавалось налагодити самоконтроль курсантів. У них формувалось уміння критично ставитись до своїх дій, давати їм об'єктивну оцінку.

За характером вправи розподіляються на три етапи: початковий, проміжний та заключний. На першому етапі здійснювалось формування вміння, правильного виконання дії або прийому. Виконувались вони ще в сповільненому темпі. Коли викладач переконувався, що всі курсанти прийом виконують правильно, він починав добиватися виконання його в робочому темпі. З'єднання якості виконання з дотриманням нормативів і складає зміст проміжного етапу. Завданням третього, заключного, етапу є доведення виконання до досконалості.

Для розвитку тактичного мислення курсантів з успіхом застосовувався *ігровий метод навчання*. Він надав можливість підвищити ефективність комплексних знань за рахунок активізації розумової діяльності курсантів при виконанні практичних прийомів.

Дидактична цінність ігрового методу полягає в тому, що курсанти реально переконуються в необхідності певного рівня практичної підготовки та мають нагоду порівняти свою підготовку з тією, що вимагається. І якщо цей рівень недостатній, то курсанти переконуються в обов'язковості отримання додаткових знань, умінь та навичок для успішного завершення ігор. Ігровий метод підвищує інтерес курсантів до заняття, викликає дух змагання.

Наприклад, на заняттях з тактики за темою “Взвод в обороні” курсанти двох навчальних груп відпрацьовували самостійні завдання, а викладачі порівнювали їх дії, розбирали помилки і виставляли оцінки. На наступному практичному занятті завдання навчальних груп змінювалися та знов оцінювалися дії курсантів. Причому на кожному занятті давалися нові ввідні, які підвищували самостійність курсантів у прийнятті рішень. Використання методики формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників під час проведення занять значною мірою активізувало навчальний процес.

Отже, до особливостей методики формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників віднесено застосування таких методів навчання, як усний виклад матеріалу (розповідь, пояснення, навчальна лекція); бесіда (евристична, повідомляюча, контрольна-перевірочна); наочні методи (демонстрація, показ); вправа; самостійна робота тощо, а також засобів навчання (навчальні і методичні посібники, плакати, схеми, таблиці, карти місцевості, макети озброєння, технічні засоби). Для вирішення проблеми покращання якості професійної підготовки курсантів-першокурсників необхідно активізувати педагогічні дослідження формування військово-професійних умінь у курсантів-першокурсників на підставі сучасних педагогічних технологій.

Список використаної літератури

1. Иванов, В. П. Формирование личности офицера / В. П. Иванов. – М. : Воениздат, 1986. – 160 с.
2. Капітанець, С. В. Педагогічні умови формування професійного спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... кандидата пед. наук : 20.02.02 / Капітанець Світлана Володимирівна. – Хмельницький, 2001. – 224 с.
3. Кельбя, В. Г. Виховання професійних якостей у майбутніх офіцерів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія”. – Хмельницький, 2002. – 18 с.
4. Кубіцький, С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Кубіцький Сергій Олегович. – К., 2002. – 208 с.
5. Миропольська, О. В. Формування професійної компетентності фахівців митних органів в умовах службової діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Миропольська Оксана Василівна. – Хмельницький, 2009. – 219 с.
6. Недбай, М. П. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування технічних засобів у службовій діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Недбай Микола Павлович. – Хмельницький, 2009. – 300 с.